

MARTIN ŠRAJER / 30. 3. 2024

Tenkrát o vánocích

Diváctvo, které na konci roku 1958 vyrazilo do kina na druhý samostatný film mladého režiséra Karla Kachyni, bylo možná zaskočeno. Ačkoli se v hrubých obrysech jedná o válečné drama, vyhýbá se heroickému patosu a patriotismu tehdejších českých, polských nebo sovětských agitek o válce a osvobození. Kachyňa natočil působivý civilní snímek, který všednodennosti a vztahům vojáků věnuje víc prostoru než hrdinským gestům na bojišti. Postavy nejsou vyříznuté podle šablony. Jde o uvěřitelně prokreslené osobnosti. *Tenkrát o vánocích* lze proto spolu s jinými tituly z druhé poloviny padesátých let vnímat jako předstupeň Kachyňových odidealizovaných obrazů minulosti, na nichž se bude podílet scenárista Jan Procházka, potažmo celé československé nové vlny.

Film přesto neunikl ideologickému čtení. Doboví recenzenti jej v kontextu studené války chápali jako apel k bojeschopnosti a připravenosti na stále hrozící nebezpečí fašismu. Velmi bojovně začínala například kritika Jana Klimenta z *Filmu a doby*: „Žijeme v době, kdy zapomínat na minulost by znamenalo odrodit se, kdy by taková ztráta paměti mohla mít nedozírné a tragické následky.“^[1] Skrze dalekosáhlejší téma „zodpovědnosti každého člověka za dění ve světě“ film vnímal také jeden z vojáků, který se zúčastnil speciální projekce pro armádu. Podle komentáře citovaného ve *Filmových informacích* si z filmu vzal poselství, že je nutno být neustále na pozoru, i třináct let po válce. Jakkoli tuto ideu lze z fabule vyvodit, tvoří její zadní plán. V popředí stojí individuální dramata několika vojáků a velitelů.^[2]

Kachyňovi nebylo vojenské prostředí cizí. První filmařské zkušenosti získával u Československého armádního filmu (ČAF), pro který spolu s Vojtěchem Jasným natočil několik dokumentů nebo špionážní drama *Dnes večer všechno skončí* (1955). Oba v ČAF setrvali i po skončení vojenské služby. Jasný do roku 1956, Kachyňa o dva roky déle. Pro ČAF tehdy pracoval i kameraman Josef Illík. Kromě Františka Vláčila díky tomu potkal i Kachyňu. Jejich několikaletá spolupráce započala právě snímkem

Tenkrát o vánocích. Muži bránící se zbraněmi vlast figurují také v Kachyňových filmech *Ztracená stopa* (1955), *Král Šumavy* (1959) nebo *Práče* (1960). Sám ovšem takto bohaté zastoupení vojenské a pohraniční tematiky ve své filmografii považoval spíš za náhodu než záměr.[3]

Filmování mělo podle dramaturgického plánu původně proběhnout již v roce 1957, ale kvůli nevyhovujícím sněhovým podmínkám muselo být o rok odloženo. Exteriéry se točily od ledna do března 1958 na Šumavě. Nejdřív v okolí Dobré Vody na Sušicku. Několikadenní únorová obleva ale štáb přiměla k přesunu do výše položených Prášil. Film sice vznikl v produkci barrandovských studií, ale na jeho realizaci se zřejmě i díky Kachyňovým úzkým kontaktům na Armádní film podíleli příslušníci vojenských jednotek, ženisté, pyrotechnici, chemici, světlometčící nebo osádky tanků. Při větších bojových scénách se jednalo až o 200 vojáků.[4]

Produkce pokračovala na Barrandově. Na pozemcích studií se dotáčely i některé exteriérové záběry. Umělý sníh byl pro ten účel podle dobové reportáže z natáčení vyroben z juty, dřevité vlny, sádry nebo jemného bílého písku, který se jinak používá k mytí nádobí. Malíři a natěrači museli vytvořit také jinovatku na stromech nebo efekt námrazy na oknech. Věrné kopie rampouchů odlili železnobrodští skláři.[5]

Scénář filmu vznikl na podkladu skutečného příběhu, který se odehrál v jedné z jednotek I. československého sboru při osvobození Slovenska. Blíží se konec války i roku. Za dva dny bude Štědrý večer. Vojáci, mezi nimiž publikum znalé filmů pro pamětníky rozpozná Rudolfa Deyla ml., Jiřího Sováka či Vladimíra Menšíka, zrovna osvobodili slovenskou vesnici. Slaví vyhranou bitvu a druží se s místními, zejména s dívkami. Rádi by několika letech bojů zas oslavili Vánoce. K nelibosti svého nového a zásadového velitele (Petr Haničinec) dávají dohromady zásoby na slavnostní večeři a snaží si udělat jasno v tom, zda je seschlý stromek, který se jim podařilo najít, jedle, nebo borovice. Z druhé strany bojiště mezitím zní německé koledy. Jde o výzvu ke klidu zbraní, nebo zástěrku ke zmatení nepřítele?

Jednotlivé postavy reprezentují různé reakce na vzniklou situaci. Některé se upínají k vidině prostřeného štědrovečerního stolu, jiné zůstávají ostražitě. Ke střetům tak po většinu filmu dochází v rámci skupiny stojící na stejné straně barikád. Boje s Němci, kterými je vyprávění orámováno, slouží jako emocionální prolog a epilog, ale děj

nerozvíjejí. Hlavní drama vyplývá z chování několika tvrdohlavých mužů v hraničních podmínkách. Nacházejí se na pomezí války a míru, profánního a posvátného, armádního a civilního. Spolu s místními podléhají sváteční náladě, oddávají se vtípkům a škádlení, ale zároveň jsou si vědomi, že pokud mají zajistit bezpečí civilního obyvatelstva, musejí poslouchat příkazy svých nadřízených.

Scénář tří autorů (Jiří Beneš, František A. Dvořák, Karel Kachyňa) nemá epický záběr. Zůstává u psychologické kresby charakterů a neokázalých detailů, kterým dává vyniknout i Illíkova kamera. Jeho cit pro kontrasty je patrný zejména během nočních scén odehrávajících se v zasněžené krajině, kdy oblohu osvětlují záblesky výstřelů a výbuchů a signálové rakety. Přestože byl film točen především v ateliérech, i díky naturalistickému svícení, kdy do vojenského krytu pronikají sluneční paprsky zvenčí, působí vzdušně a živě. Kromě Illíkových unikátních obrazů zesiluje atmosféru filmu hudba Miloše Vacka. Zatímco z německých tlampačů hrají archivní nahrávky německých písní, na naší straně fronty slyšíme varhany. Během vánočních příprav jsou poetické a poklidnější. Během útoku jsou pastorální tóny vystřídány dramatickou varhanní toccatou.

Vackova hudba v úvodní a závěrečné bitevní scéně chvílemi zcela překrývá zvuky výstřelů, výbuchů a bojových pokřiků, čímž obrazy umírání získávají spíš symbolický než realistický ráz, aniž by ovšem vyznívaly pateticky nebo sentimentálně (jako vedlejší milostná linka). Také skladba záběrů je během těchto sekvencí řízena spíš rytmickými zákonitostmi symfonické hudby než kauzalitou. Tato básnivá výrazová expresivita je vyvažována zmíněnou lidskostí a prostotou, autentičností prostředí i postav. Závěrečný boj neslouží k oslavě hrdinství. Představuje pouze efektní metaforu pro vyvrcholení a naplnění vztahů mezi vojáky, jejichž malé bitvy a vítězství tvořily jádro filmu. Kachyňa tak již svým druhým filmem prokázal jak řemeslnou zručnost, tak cit pro vnitřní život a psychologii hrdinů.

Tenkrát o vánocích (Československo 1958), režie: Karel Kachyňa, scénář: Jiří Beneš, František A. Dvořák, Karel Kachyňa, kamera: Josef Illík, hudba: Miloš Vacek, hrají: Otomar Korbelář, Rudolf Deyl ml., Petr Haničinec, František Hanus, Jiří Sovák, Vladimír Menšík a další. Filmové studio Barrandov, 82 min.

Poznámky:

[1] Jan Kliment, Tenkrát o vánocích. *Film a doba* 4, 1958, č. 10, s. 700.

[2] Mimopražská uvedení filmu „Tenkrát o vánocích“. *Filmové informace* 9, 1958, č. 48 (26. 11.), s. 12.

[3] Viz Vladimír Bystrov, Mýtus o Kachyňovi – vojákoví. *Film a divadlo*, 1960, č. 8 (30. 4.), s. 5.

[4] „Tenkrát o vánocích“. *Filmové informace* č. 15 (9. 4.), 1958, s. 9.

[5] Bohumil Pokorný, Tenkrát o vánocích. *Kino* 13, 1958, č. 3 (30. 1.), s. 40–41.